

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.1>

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Балацька О.Р.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»
ORCID: 0000-0001-6439-5927
e-mail: olha.balatska@oa.edu.ua*

Кушнір І.М.,
*студентка 3 курсу, групи П-33, спеціальності «081 Право»
Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»
e-mail: iryna.kushnir@oa.edu.ua*

Балацька О.Р., Кушнір І.М. Принцип верховенства права в епоху цифровізації.

Стаття присвячена дослідженню трансформації принципу верховенства права в умовах глобальної цифровізації та визначенню концептуальних змін у правовій доктрині. У статті проаналізовано еволюцію класичного розуміння верховенства права від традиційних позитивістських та природно-правових підходів до його сучасного втілення в цифровому суспільстві. У статті окреслено роль електронного врядування як ключового елемента цифрової трансформації публічного управління, що забезпечує якісно нову взаємодію між державою та громадянами. Особливу увагу приділено концепції «держави у смартфоні» та аналізу українського досвіду впровадження веб-порталу «Дія» та системи «Трембіта» як інноваційних інструментів для надання публічних послуг. Окремо підкреслюється значення електронного доступу до правосуддя через функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) як комплексного рішення для автоматизації судових процесів. У статті автори приходять до висновку про необхідність системного підходу до забезпечення принципу верховенства права в цифрову епоху, який передбачає врахування як технологічних інновацій, так і фундаментальних правових цінностей. Визначено ключові напрями вдосконалення правових механізмів забезпечення верховенства права: упорядкування цифрового законодавства, посилення захисту персональних даних, забезпечення рівного доступу до цифрових послуг та удосконалення системи кібербезпеки.

Водночас автори акцентують увагу на тому, що попри всі виклики цифровізації, вона створює унікальні можливості для зміцнення верховенства права через підвищення прозорості, доступності та ефективності правової системи. У статті підсумовано, що принцип верховенства права в епоху цифровізації є динамічною правовою концепцією, що потребує постійного розвитку та адаптації до технологічних змін, залишаючись при цьому основою для побудови справедливого, прозорого та ефективного правового порядку в цифровому суспільстві.

Ключові слова: верховенство права, цифровізація, електронне врядування, електронне правосуддя, інформаційна безпека, цифрові технології, правове регулювання, трансформація права.

Balatska O.R., Kushnir I.M. The principle of the rule of law in the era of digitalization.

The article is devoted to the study of the transformation of the principle of the rule of law under conditions of global digitalization and the determination of conceptual changes in legal doctrine. The

article analyzes the evolution of the classical understanding of the rule of law from traditional positivist and natural law approaches to its modern embodiment in digital society. The article outlines the role of electronic governance as a key element of digital transformation of public administration, ensuring qualitatively new interaction between the state and citizens. Special attention is paid to the concept of «state in a smartphone» and the analysis of Ukrainian experience in implementing the «Diia» web portal and the «Trembita» system as innovative tools for providing public services. Particular emphasis is placed on the significance of electronic access to justice through the functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS) as a comprehensive solution for automating judicial processes. In the article, the author concludes about the necessity of a systematic approach to ensuring the principle of the rule of law in the digital era, which involves considering both technological innovations and fundamental legal values. Key directions for improving legal mechanisms are identified: systematization of digital legislation, strengthening personal data protection, ensuring equal access to digital services, and improving the cybersecurity system.

At the same time, the author emphasizes that despite all the challenges of digitalization, it creates unique opportunities for strengthening the rule of law through increasing transparency, accessibility, and efficiency of the legal system. The article concludes that the principle of the rule of law in the era of digitalization is a dynamic legal concept that requires constant development and adaptation to technological changes, while remaining the foundation for building a just, transparent, and effective legal order in digital society.

Key words: rule of law, digitalization, electronic governance, electronic justice, information security, digital technologies, legal regulation, transformation of law.

Постановка проблеми. Принцип верховенства права як фундаментальна основа правової держави у сучасну епоху цифрової трансформації зазнає кардинальних змін, що викликає необхідність переосмислення його традиційного розуміння та практичного застосування. Цифровізація всіх сфер суспільного життя породжує нові виклики для правового регулювання, створюючи безпрецедентні об'єкти правових відносин та вимагаючи адаптації класичних правових принципів до реалій цифрового суспільства. Ба більше, існуючі правові механізми часто не встигають за стрімким розвитком цифрових технологій, що призводить до дисбалансу між технологічними можливостями та правовими гарантіями.

Такий стан правового регулювання безперечно сприяє науковим дискусіям щодо сутності верховенства права в цифрову епоху, оскільки його зміст виводиться з традиційних підходів до правового регулювання, які не завжди адекватно відображають специфіку цифрових правовідносин. Особливої актуальності набувають питання балансування між забезпеченням національної безпеки та захистом приватності громадян, ефективністю електронних публічних послуг та гарантіями прав людини, технологічними інноваціями та правовою визначеністю.

Мета дослідження – комплексний аналіз трансформації принципу верховенства права в умовах цифровізації, визначення концептуальних змін та нових викликів для доктрини верховенства права з урахуванням захисту цифрових прав і основних інструментів вираження принципу верховенства права в умовах цифровізації: електронного врядування та цифрового правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Науковці відзначають, що правові концепції «верховенства права» та «цифрових прав» є взаємопов'язаними передумовами для «функціонуючої цифрової демократії» [1, с. 1]. Вперше фокусування на питаннях цифровізації правової системи на рівні концепцій відбулось у межах розвитку концепції електронного урядування наприкінці ХХ століття. Ідея «цифрової трансформації правової системи» набула значної уваги завдяки працям міжнародних організацій у сфері цифрових прав.

Фундаментальні основи принципу верховенства права закладені у працях вченого С.П. Головатого, який у своїй монографії «Верховенство права» [3] запропонував концептуальне розуміння цього принципу в українській правовій доктрині та детально проаналізував його тлумачення Венеційською комісією. Важливий внесок у розвиток теорії верховенства права зробили науковці М.І. Козюбра [6], який досліджував особливості застосування цього принципу в Україні, та О.В. Петришин [8], що аналізував роль верховенства права в системі правового регулювання суспільних відносин. Правові аспекти цифрової трансформації судової системи України досліджувалися М.В. Ковалівим та С.С. Єсімовим [5], які проаналізували особливості впровадження інформаційних технологій у судочинство. Проблематику права на забуття в інформаційному суспільстві розглядав Д.В. Куцепал [7].

Також питання адаптації верховенства права до викликів цифрової епохи ґрунтовно аналізували українські вчені: О. Балацька [1], О. Баранов [2], С. Шевчук [14], Н. Калашник [4], С. Погребняк [9], П. Рабінович [13], С. Шевчук [14] та інші науковці, на основі праць яких сформоване сучасне розуміння принципу верховенства права в цифровому суспільстві. Цінним для розвитку правової доктрини верховенства права є праці іноземних науковців Т. Бінгема, А. Дайсі, К. Лейнарца, Б. Таманаґи та інших дослідників.

Вклад основного матеріалу. Традиційне розуміння верховенства права ґрунтується на безпосередньому значенні цього словосполучення, що здебільшого розкриває формальний аспект та відповідає позитивістському підходу. Верховність права полягає у його пануванні в державі як головного інструмента для врегулювання всіх сфер людської діяльності, а саме суспільних відносин, що стали першоджерелом створення правових норм. Водночас на відміну від позитивістського розуміння принципу верховенства права, природно-правовий тип розуміння вказує на пріоритет надпозитивних засад у сфері дії права. Це відображає не лише формальну, а й ціннісну сторону впливу права на суспільні відносини через мораль, звичаї, традиції. Тому верховенство права в традиційному розумінні можна також розглядати як дотримання в суспільстві загальних норм свободи рівності й справедливості.

Щодо нормативного розуміння принципу верховенства права, то доречно звернутись до конкретних міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актів.

Найпершим варто згадати Статут Ради Європи 1949 року, де у преамбулі та ст. 3 верховенство права визначено як один із трьох основних принципів на яких базується Рада Європи. Також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, де містяться положення, що відображають суть верховенства права, а саме: гарантії рівності перед законом, заборона свавільного позбавлення волі та право на справедливий суд. Проте більш розгорнуте та влучне з точки зору правового розуміння поняття надається в Копенгагенському документі ОБСЄ 1990 року, де верховенство права визначається не як просто формальна законність, а як справедливість, заснована на визнанні та повному прийнятті найвищої цінності – людської особистості.

Щодо українського законодавства, то базове закріплення основ цього принципу міститься в ст. 8 Конституції: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй.». Крім того, цей принцип є настільки фундаментальним, що вже давно укорінився в різних галузях права, а саме: адміністративному, кримінальному, цивільному, господарському та інших.

Однак цифровізація як глобальне явище створює безпрецедентні виклики для правової системи, вимагаючи змін, а деколи й повної трансформації традиційних правових інститутів та формування нових підходів до регулювання суспільних відносин. З огляду на зазначене для визначення правових та організаційних основ забезпечення захисту пріоритетних інтересів України в кіберпросторі був прийнятий спеціальний Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 року із змінами та доповненнями [10]

Перш за все, цифрові технології породжують абсолютно нові об'єкти правового регулювання: крипто-валюти, смарт-контракти, віртуальне майно, цифрові активи тощо, які вимагають змін старих та створення нових правових норм. Інформаційна безпека стає ключовим викликом, також порушуються питання захисту персональних даних, протидії кібератакам та регулювання відповідальності за порушення інформаційної безпеки. Крім того, балансування між забезпеченням національної безпеки та захистом приватності громадян, особливо після введення воєнного стану, стає одним із найскладніших викликів в умовах цифрової трансформації.

Водночас вважаємо за необхідне акцентувати увагу на двох провідних інструментах вираження принципу верховенства права та захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах сучасної цифровізації, зокрема це електронне врядування та електронний доступ до правосуддя.

Електронне врядування є ключовим елементом цифрової трансформації публічного управління, що забезпечує нову якість взаємодії між державою та громадянами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Воно становить комплексну систему, що охоплює цифровізацію внутрішніх управлінських процесів, міжвідомчу електронну взаємодію та надання публічних послуг у цифровому форматі. [11]

Концепція «держави у смартфоні» є сучасним втіленням ідеї максимальної доступності та зручності отримання публічних послуг, коли більшість взаємодій з державою може відбуватися

через мобільний пристрій у будь-який час та з будь-якого місця. Одним з головних таких інструментів, в якому зібрано безліч функцій наразі є веб-портал «Дія», який був створений в 2020 році Міністерством цифрової трансформації України за наказом Президента Володимира Зеленського. Правове регулювання «Дії» здійснюється згідно з Законом України «Про електронні довірчі послуги» та постановами Кабінету Міністрів України.

Електронна демократія як складова електронного врядування забезпечує нові можливості для участі громадян у процесах прийняття публічних рішень. Електронні консультації, електронні петиції, онлайн-обговорення проєктів нормативно-правових актів, електронні голосування та інші інструменти електронної демократії розширюють канали комунікації між владою та суспільством, сприяють більшій залученості громадян до вирішення суспільно важливих питань. [12]

Електронна партисипація дозволяє подолати традиційні бар'єри громадської участі, такі як географічна відстань, часові обмеження та складність доступу до інформації. Водночас важливо забезпечити інклюзивність електронної демократії, щоб цифровий розрив не призводив до виключення певних груп населення з процесів прийняття рішень.

Відкриті дані є важливим компонентом електронного врядування, що забезпечує прозорість діяльності органів публічної влади та створює можливості для громадського контролю. Публікація державних даних у машиночитаному форматі на єдиних порталах відкритих даних дозволяє громадянам, бізнесу та неурядовим організаціям використовувати ці дані для аналізу ефективності державної політики, виявлення корупційних ризиків, створення інноваційних сервісів та продуктів.

Якщо говорити за транскордонну взаємодію, то іншим країнам є багато чого перейняти, бо Україна перша країна в світі, яка має вебпортал «Дія», що станом на 2025 рік надає понад 120 електронних послуг громадянам та бізнесу. А також в нас функціонує система «Трембіта», яка створює зв'язок між реєстрами та їх інформаційними системами та реалізує механізми захищеного обміну даними.

Електронний доступ до правосуддя є ключовим компонентом цифрової трансформації судової системи, що забезпечує можливість дистанційної реалізації процесуальних прав учасників судового процесу. Тут хочеться акцентувати на найголовнішому: те, що вже функціонує, а саме Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) є комплексним цифровим рішенням, що забезпечує повну автоматизацію судових процесів від подання позову до виконання рішення (була впроваджена поетапно з 2021 по 2024 роки).

Основними модулями є: «Електронний суд», «Електронне діловодство», «Автоматизований розподіл справ», «Відеоконференцзв'язок», «Судова статистика» та «Виконання судових рішень». Важливою гарантією дотримання принципу верховенства права є постійний моніторинг та оцінка роботи ЄСІТС незалежною експертною радою.

У питанні захисту персональних даних особливого значення набуває принцип «приватність за замовчуванням» (privacy by default), коли системи та сервіси налаштовані таким чином, щоб забезпечувати максимальний захист даних користувачів без необхідності додаткових дій з їхнього боку.

Електронний доступ до правосуддя є ключовим компонентом цифрової трансформації судової системи, що забезпечує можливість дистанційної реалізації процесуальних прав учасників судового процесу. Електронна подача процесуальних документів, онлайн-сплата судового збору, дистанційна участь у судових засіданнях, електронне ознайомлення з матеріалами справи, отримання електронних судових рішень та доступ до електронних виконавчих документів суттєво розширюють доступність правосуддя, особливо для вразливих категорій населення та осіб з обмеженими можливостями.

Кінцевою метою цифрової трансформації є не просто автоматизація існуючих процесів, а фундаментальне переосмислення судочинства з урахуванням можливостей сучасних технологій для забезпечення більш справедливого, ефективного, доступного та прозорого правосуддя. Водночас важливо зберегти людиноцентричний підхід до здійснення правосуддя, коли технології слугують засобом посилення процесуальних гарантій та забезпечення верховенства права, а не механістичної заміни суддівського розсуду алгоритмічними рішеннями.

На нашу думку, в умовах цифровізації для забезпечення принципу верховенства права, вдосконалення правових механізмів електронного врядування та електронного доступу до правосуддя зміни в Україні мають здійснюватися першочергово за такими напрямками:

1. упорядкування цифрового законодавства, з цією метою доцільним є провести комплексний аудит законодавства у сфері цифровізації, прийняти Закон України «Про Єдину систему

електронної взаємодії», вдосконалити положення щодо електронних доказів у процесуальних кодексах;

2. посилення захисту персональних даних, що може бути здійснене шляхом оновлення Закону України «Про захист персональних даних» відповідно до вимог GDPR (загальний регламент про захист даних), розробка галузевих рекомендацій для чутливих сфер (охорона здоров'я, фінанси, телекомунікації);

3. забезпечення рівного доступу до цифрових послуг: реалізувати програму розвитку широкосмугового доступу до Інтернету в сільській місцевості, розвивати мережу центрів цифрової освіти, впровадити механізми підтримки малозабезпечених верств населення.

- удосконалення системи кібербезпеки: оновити Стратегію кібербезпеки України з урахуванням досвіду воєнного часу, затвердити галузеві вимоги до кібербезпеки для об'єктів критичної інфраструктури, посилити міжнародну співпрацю з профільними установами ЄС та НАТО, запровадити систему обов'язкової сертифікації інформаційних систем.

Висновки. Як підсумок, варто констатувати, що трансформація принципу верховенства права в умовах цифровізації є складним, багатоаспектним процесом, що потребує системного підходу та урахування як технологічних інновацій, так і фундаментальних правових цінностей, таких як захист прав людини і громадянина. Двома провідними інструментами вираження принципу верховенства права в умовах цифровізації є електронне врядування та електронний доступ до правосуддя. Попри всі виклики, цифровізація створює унікальні можливості для зміцнення принципу верховенства права та захисту прав людини через підвищення прозорості, доступності та ефективності правової системи, що особливо важливо для України в контексті впровадження реформ, євроінтеграційних процесів, пандемії COVID-19, воєнного стану та побудови сучасної правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балацька О.Р. Квінтесенція правової природи права на доступ до правосуддя у правовій системі держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск № 85: частина 1. 2024. С. 20–25. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/4.pdf> (дата звернення 24.04.2025).
2. Баранов О.А. Система принципів інформаційного права. *Правова інформатика*. 2006. № 2(10). С. 5–12. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/06borip.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).
3. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184 (дата звернення 24.04.2025).
4. URL: <https://ccu.gov.ua/library/verhovenstvo-prava-pravovladdya-yak-yogo-tlumachyt-veneciyska-komisiya> (дата звернення 24.04.2025).
5. Калашник Н.С. Вплив діджиталізації на формування публічної політики в Україні. 2020. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26392/228507-articleletext-520926-1-10-20210408.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).
6. Ковалів М.В., Єсімов С.С. Правові аспекти цифрової трансформації судової системи України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 114–125. URL: https://visnyk.lduvs.edu.ua/article/view/kv_2023_3_114 (дата звернення 10.05.2025).
7. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30–63. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_ukr_1_2_ukr/kozybra_1_12 (дата звернення 10.05.2025).
8. Куцепал Д.В. Право на забуття в інформаційному суспільстві: теорія і практика застосування. *Інформаційне право*. 2024. № 2. С. 58–67. URL: <https://ilaw.net.ua/ua/article/pravo-na-zabuttya> (дата звернення 22.05.2025).
9. Петришин О.В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24–35. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Petryshyn_74%20%E2%80%93%2084.pdf (дата звернення 22.05.2025).
10. Погребняк С. Верховенство права в Україні: передумови та перспективи. Філософія права і загальна теорія права. 2013. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua> (дата звернення: 15.05.2025).

11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення 24.05.2025).
12. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження КМУ від 20.09.2017 р. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (дата звернення 20.05.2025).
13. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні: Розпорядження КМУ від 08.11.2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> (дата звернення 22.05.2025).
14. Рабінович П. М. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України*. 2010. № 3. С. 19–23. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-3-pravoukr_2010_3-1.pdf (дата звернення 22.05.2025).
15. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. № 5. С. 175–186.. URL https://ccu.gov.ua/sites/default/files/shevchuk_s.v._perelik_naukovyh_publicacij.pdf (дата звернення 15.05.2025).